

‘Een stekelvarken in de broek van Uncle Sam gooien’

De Cubacrisis vanuit Sovjetperspectief

Vijftig jaar geleden stond de wereld door de Cubacrisis aan de rand van de nucleaire afgrond. Waarom nam Sovjetleider Chroesjtjov zulke risico's? Sinds de ineenstorting van de Sovjet-Unie komen stukje bij beetje archieven vrij die het Sovjetperspectief belichten. Nieuw bronnenmateriaal toont aan wat altijd als onwaarschijnlijk van de hand werd gewezen: het verband met de situatie in Berlijn.

IVO VAN DE WIJDEVEN

Op 22 oktober 1962 was de spanning in het Kremlin om te snijden. Partijleider Nikita Chroesjtjov vertelde in een spoedzitting van het Presidium – tijdens zijn regeringsperiode het dagelijks bestuur van de Sovjet-Unie, dat tijdens crises vaak werd aangevuld met ter zake doende ministers en generaals – dat de Amerikaanse president John F. Kennedy die avond zijn volk zou toespreken. Chroesjtjov was somber. Het spel was uit: hij wist zeker dat de Amerikanen operatie Anadyr hadden ontdekt. Een Amerikaanse aanval op Cuba was nog slechts een kwestie van tijd. Operatie Anadyr was in juni 1962 in het diepste geheim van start gegaan en had als doel het inrichten van een raketbasis op Cuba voor kernraketten voor de middellange en lange afstand. Hiermee werd het aantal Sovjetkernraketten dat de Verenigde Staten kon bereiken verdubbeld.

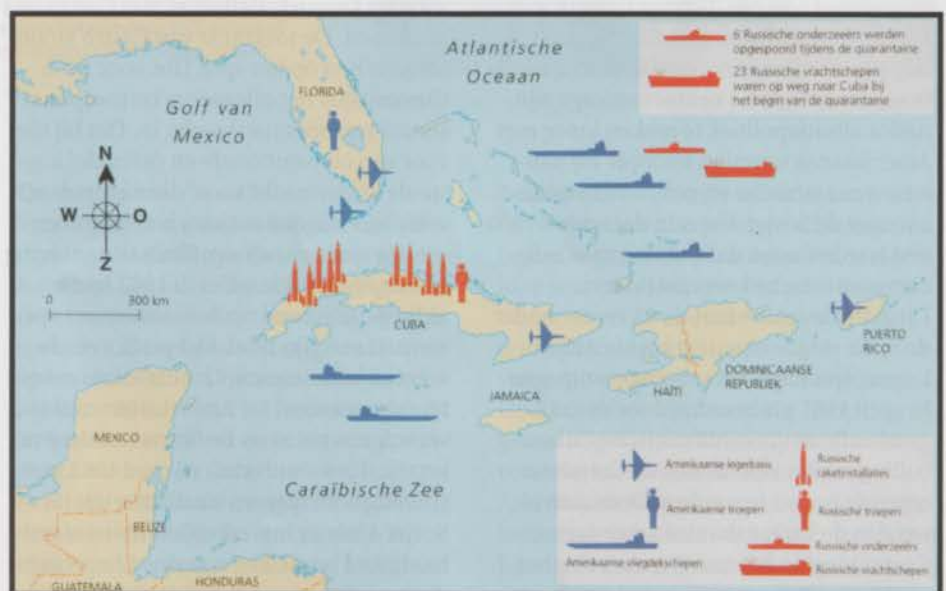
* Chroesjtjov en de Cubaanse leider Fidel Castro in een menigte in 1960, het jaar waarin Cuba definitief een communistische koers ging varen.
 * De situatie op en rond Cuba tijdens de raketten-crisis van 1962. Uit *De Cubaanse raketten-crisis*, Ars Scribendi & Harmelen, 2003.

Vanwege de verwachte grootschalige Amerikaanse reactie op deze operatie, door Chroesjtjov betiteld als 'een stekelvarken in de broek van Uncle Sam gooien', werden de raketten vergezeld door meer dan 50 000 Sovjetmilitairen. Een uiteenlopende collectie wapentuig, het modernste waarover de Sovjet-Unie

op dat moment beschikte, werd naar Cuba verscheept, deels voorzien van tactische nucleaire wapens.

Worstjes

Dat Chroesjtjov de Amerikanen wilde verrassen met een militaire basis in hun achtertuin, had te maken met het

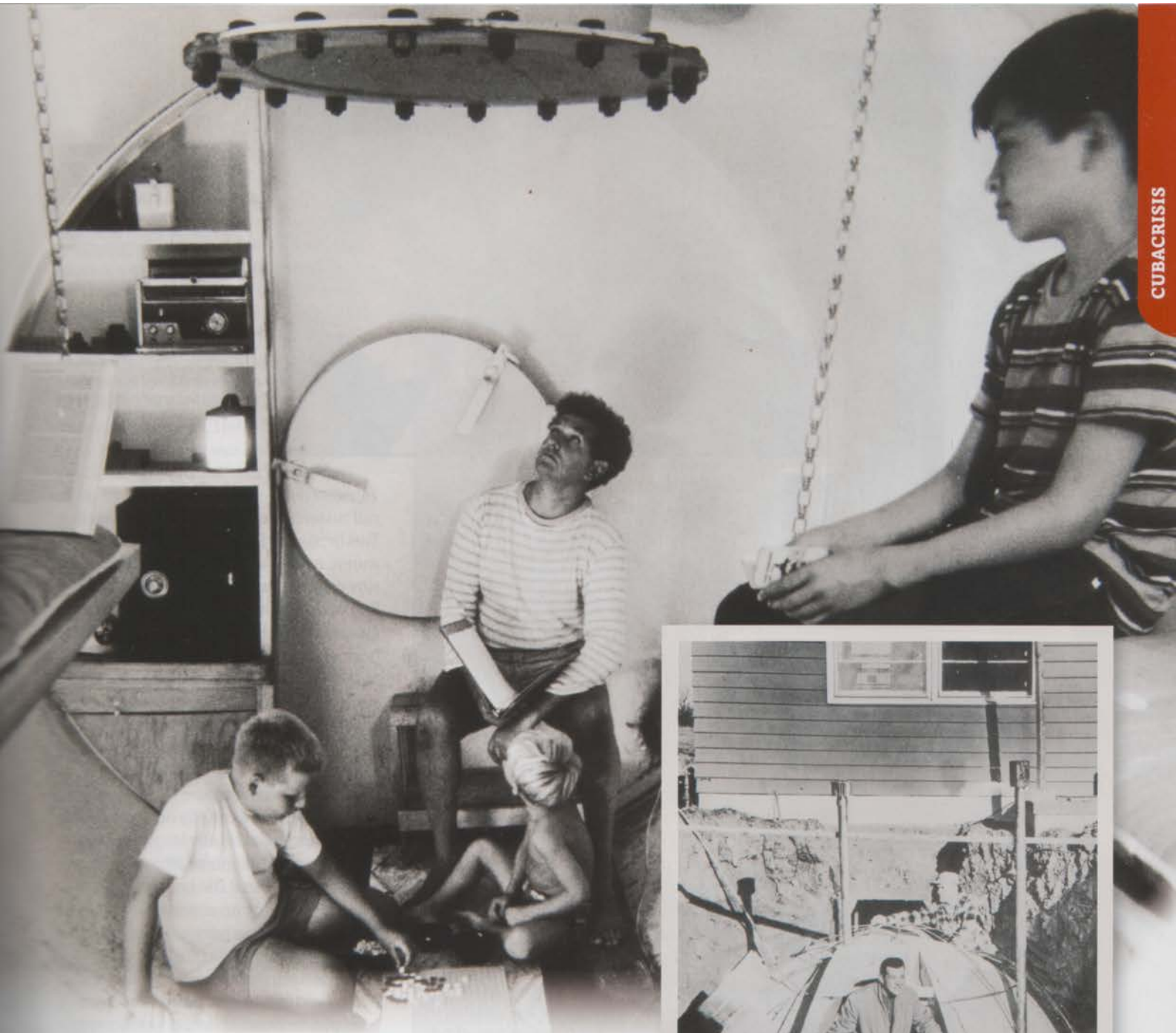

Amerikaanse beleid jegens de Cubaanse regering van Fidel Castro. Nadat Castro er begin 1959 na een jarenlange strijd in geslaagd was om dictator Fulgencio Batista te verdrijven, aarzelde hij eerst nog om zich in het communistische kamp te scharen. Toen hij echter vanwege zijn nationalisatiepolitiek te maken kreeg met Amerikaanse sancties, knoopte hij nauwere economische en politieke banden aan met de Sovjet-Unie. In december 1960 verklaarde Castro dat Cuba een volledig communistische koers zou varen. Dit zette de relatie met de VS verder onder druk. Er volgde een uitgebreide Amerikaanse spionage- en sabotagecampagne. In april 1961 probeerden door de CIA gesteunde anticommunistische Cubaanse ballingen met een invasie de Cubaanse regering omver te werpen. Deze aanval werd in de Varkensbaai teruggedrukt, Castro bleef in het zadel, maar er waren sterke signalen voor nieuwe, Amerikaanse

invasieplannen. Al met al raakten Cuba en de Sovjet-Unie ervan overtuigd dat het nog slechts een kwestie van tijd was voordat Kennedy definitief met Castro zou afrekenen. De toekomst van Castro stond volgens hen op het spel. Hiervoor zette Chroesjtsjov het offensieve kernwapensenaal van operatie Anadyr in. Dat hij niet voor een conventionele en defensief ingestelde Sovjetmacht koos, die toch ook een vuist had kunnen maken, had te maken met de wapenwedloop. Sinds de lancering van de Spoetniksatelliet in 1957 had hij altijd getamboerd op de technische superioriteit van zijn land. Dat produceerde volgens hem intercontinentale kernraketten 'als worstjes'. De Amerikanen zetten vervolgens vol in op de bouw van deze raketten. Toen ontdekten zij eind 1961 met spionagevluchten en satellieten dat de Sovjet-Unie er in werkelijkheid maar een handjevol bezat. Het was dus Chroesjtsjov die op achterstand stond. De kernraketten

Chroesjtsjov was ervan overtuigd dat de Amerikanen geen actie durfden te ondernemen

op Cuba moesten de balans herstellen. Hij had echter nog grotere plannen. Fragmentarische notulen van een bijeenkomst van het Presidium in juli 1962 bewijzen dat er een directe link bestond tussen Anadyr en de situatie in Berlijn. Hij verklaarde dat hij, wanneer Anadyr volledig operationeel was en de Amerikaanse Congresverkiezingen achter de rug zouden zijn, in november 1962 naar de Verenigde Naties in New York zou afreizen om Kennedy voor een voldongen feit te stellen. Chroesjtsjov was ervan overtuigd dat de Amerikanen geen actie durfden te ondernemen tegen een met kernwa-

† De Cubacrisis had veel impact op het publiek in het Westen. Men vreesde een nieuwe wereldoorlog of op zijn minst een vernietigende kernaanval. Er werd gehamsterd, gedemonstreerd (op de foto links stakende vrouwen voor het gebouw van de Verenigde Naties in New York) en vooral Amerikanen kochten privéschuilkelders. Boven demonstreert een gezin hoe het werkt, rechts inspecteert een man de vorderingen in zijn tuin.

pens bewapend Cuba. De geopolitieke positie van de Sovjet-Unie zou voortaan onaantastbaar zijn. Met deze troefkaart in handen moesten de Amerikanen in de Veiligheidsraad wel instemmen met Chroesjtsjovs droomwens: een volledige terugtrekking van de NAVO uit West-Berlijn. Dat hij de strijd met Kennedy om Cuba aanging met Berlijn als einddoel, is wel geopperd maar altijd van de hand geweten als onwaarschijnlijk. Pas door het opdruken van de notulen van het Presidium waarin Chroesjtsjov expliciet dit verband legt, is het bewijs geleverd.

Quarantaine

Voorwaarde voor het welslagen van het diplomatieke offensief was strikte geheimhouding. Dat lukte niet. Het Pentagon en de Amerikaanse inlichtingendiensten bespeurden al snel een verhoogde activiteit op en rond Cuba. Chroesjtsjov bezwoer het Witte Huis echter bij herhaling dat de Sovjetschepen alleen defensieve wapens en adviseurs naar Cuba vervoerden. Kennedy verklaarde in september 1962 desalniettemin dat de Amerikanen 'tot alles bereid waren om de eigen veiligheid zeker te stellen (...) wanneer Cuba een

belangrijke offensieve militaire basis voor de Sovjet-Unie zou worden.' Chroesjtsjov begon te twijfelen of Anadyr wel zo'n goed idee was en hij hoopte vurig dat de ware intentie van de operatie niet voortijdig ontdekt zou worden, zo blijkt uit notulen van een vergadering van het Presidium. Op 22 oktober 1962 werd die hoop de grond in geslagen. Kennedy maakte in een televisietoespraak bekend dat een Amerikaans u2-spionagevliegtuig kernraketten op Cuba had ontdekt. De president kondigde daarom een strikte 'quarantaine' af voor alle transporten van offensief

✦ De twee hoofdpersonen van de Cubacrisis was na 1962 geen lang politiek leven beschoren. Kennedy, hier tijdens de crisis in het Witte Huis met minister van Defensie Robert McNamara, werd een jaar later vermoord. Chroesjtsjov (hier met een vuiltje in zijn oog tijdens een parade op het Rode Plein in Moskou) werd twee jaar later door het Politbureau afgezet wegens zijn eigengereide aanpak van de crisis, die Rusland bovendien weinig had opgeleverd. Hij stierf in huisarrest in 1971.

militair materieel naar Cuba en eiste de verwijdering van alle offensieve wapens van het eiland. Om zijn woorden kracht bij te zetten bracht Kennedy de Amerikaanse strijdkrachten in de hoogste staat van paraatheid.

De quarantaine, een bewust gekozen term omdat een blokkade technisch een oorlogsdaad zou zijn, was de uitkomst van een week van koortsachtige vergaderingen in het Witte Huis. Toen Kennedy op 16 oktober werd ingelicht over de raketten, overwoog hij de Amerikaanse luchtmacht opdracht te geven ze te vernietigen. Het was echter onzeker of ze al gevechtssklaar waren en of ze wel allemaal in één luchtaanval vernietigd konden worden. Het risico was te groot dat Chroesjtsjov opdracht zou geven om ze af te vuren. Hetzelfde gold als de Amerikanen een invasie van Cuba zouden proberen.

Ballet in het Bolsjoj

In het openbaar veroordeelde Chroesjtsjov de quarantaine, die op 24 oktober zou ingaan, in scherpe bewoordingen, maar in werkelijkheid was hij opgelucht. Nu kreeg hij namelijk ruimte om te onderhandelen. Daarop vooruitlopend gaf hij de schepen met offensieve wapens aan boord, zoals kernraketten voor de lange afstand, opdracht rechtsomkeert te maken, maar schepen met een minder gevoelige lading en onderzeeërs mochten doorgaan om Kennedy's zenuwen op de proef te stellen.

Omdat Kennedy in brieven aan Moskou voet bij stuk bleef houden, riep Chroesjtsjov het Presidium op 25 oktober bijeen. Tot verrassing van zijn collega's zag hij af van 'bijtende opmerkingen' aan het adres van Kennedy en stelde hij voor om de al geplaatste kernraketten voor de middellange afstand op Cuba te ontmantelen in ruil voor een Amerikaanse belofte om Cuba niet binnen te vallen en de quarantaine te beëindigen. Weliswaar waren daarmee niet alle doelstellingen van operatie Anadyr gehaald, maar het creëren van een 'vredezone' in het Caribisch gebied was ook heel wat waard. Het Presidium kwam overeen om 'nog even rond te kijken', maar deze deal aan te bieden als Kennedy bleef aandringen. Vervolgens ging het gezelschap naar een balletvoorstelling in het Bolsjojtheater om naar de buitenwereld kalme te tonen.

Bronnen tonen aan dat de Cubacrisis nog gevaarlijker was dan gedacht

De volgende ochtend kreeg Chroesjtsjov rapporten van de inlichtingendienst over verhoogde activiteit bij de Amerikaanse strijdkrachten en sterke geruchten van een ophanden zijnde invasie. Hij besloot dat hij niet langer kon wachten en dicteerde een lange en emotionele brief aan Kennedy, waarin hij de met het Presidium afgestemde deal aanbood. Terwijl het Witte Huis zich nog over zijn brief boog, was Chroesjtsjov op 27 oktober al weer een stuk zelfverzekerder. De Amerikaanse commentator Walter Lippmann had in een column het idee geopperd van een

ruil tussen Amerikaanse kernraketten in Turkije, die de Sovjets een doorn in het oog waren, en de raketten op Cuba. Chroesjtsjov was enthousiast: 'Als we de ontmanteling van de bases in Turkije ook nog voor elkaar krijgen, hebben we gewonnen.' Hij besloot een tweede, meer zakelijke brief te schrijven en die tevens uit te zenden op Radio Moskou, zodat de Amerikanen er snel over konden beschikken.

Technici

Castro was furieus omdat Chroesjtsjov eigenmachtig met Kennedy onderhandelde en verklaarde dat hij alle laagvliegende Amerikaanse verkenningsvluchten zou laten neerschieten. Die bestempelde hij als voorbereiding op een invasie. Daarnaast wilde hij een preventieve kernaanval op de Verenigde Staten. Tegelijkertijd vroeg de Sovjetbevelhebber op Cuba in een memo aan het Presidium dat overigens pas recentelijk werd gepubliceerd, toestemming om met Sovjetmaterieel de hoogvliegende u2's neer te schieten en deelde hij en passant mee dat hij de 'technici' (kernkoppen) uit hun bunkers had gehaald om ze snel in te kunnen zetten bij een invasie.

In het Witte Huis was men bezorgd over de nieuwe brief van Chroesjtsjov en de ongebruikelijke radio-uitzending. Terwijl Kennedy zich het hoofd brak over een passende reactie, kwam het bericht dat er een u2 was neergeschoten boven Cuba. Kennedy's militaire adviseurs vonden dat de vs direct terug moesten slaan. De president besloot echter om in te stemmen met de voorwaarden in Chroesjtsjovs eerste brief: de belofte Cuba niet aan te vallen en de quarantaine op te heffen. Tegelijkertijd liet hij via informele kanalen weten dat hij de raketten in Turkije binnen vier tot vijf maanden zou ontmantelen, mits de

ED JONKER

Natuur en identiteit

Sovjets dit niet aan de grote klok hingen. Chroesjtsjov greep dit aanbod met beide handen aan. Uit de notulen van het Presidium blijkt dat hij woedend was over Castro's roekeloze pleidooi voor een kernaanval, het memo van de Sovjetbevelhebber op Cuba en het zonder toestemming neerschieten van de U2. Chroesjtsjov realiseerde zich hoe dicht hij bij de rand van de nucleaire afgrond had gestaan en verklaarde dat hij ondanks Castro's protest per direct alle kernwapens en raketten terugtrok van Cuba. Het warmste moment in de Koude Oorlog was hiermee voorbij. Op 25 december 1962 voer een Sovjetschip met de laatste kernkoppen stilletjes de haven van Havana uit.

Vrijgegeven

De details van operatie Anadyr die hier aan de orde kwamen waren lange tijd onbekend. Sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie kwamen stukje bij beetje bronnen vrij, zoals de notulen van vergaderingen van het Presidium en rapporten van Sovjetagenten en -vertegenwoordigers in de VS en Cuba. Die bronnen bieden niet alleen een blik op de beweegredenen van het Kremlin, maar tonen ook dat de Cubacrisis nog gevaarlijker was dan lang werd aangenomen. De Amerikanen hadden geen idee van de tactische kernwapens op Cuba. Was het tot een Amerikaanse invasie op Cuba of een confrontatie met een Sovjetonderzeeër gekomen, dan waren de gevolgen verschrikkelijk geweest. De notulen van het Presidium laten tevens zien dat operatie Anadyr vooral toegeschreven moet worden aan Chroesjtsjov. Hij zag de kernraketten op Cuba als oplossing van zijn geopolitieke problemen en drukte daarom de plaatsing door. Gelukkig beseftte hij ook tijdig de gevaren van de door hem gekozen koers.

Ivo van de Wijdeven studeerde geschiedenis in Nijmegen en is werkzaam bij het ministerie van Algemene Zaken.

VERDER LEZEN

- ▶ **Aleksandr Fursenko en Timothy Naftali**, *'One Hell of a Gamble' – Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958-1964*, Norton, 1997
- ▶ **William Taubmann**, *Khrushchev. The Man and His Era*, Norton, 2003
- ▶ **Don Munton en David Welch**, *The Cuban Missile Crisis. A Concise History*, Oxford University Press, 2012

In het Groninger Museum viel deze zomer de tentoonstelling 'Painting Canada' te bewonderen. Getoond werd het werk van de zogenaamde *Group of Seven and Tom Thomsom*. Dat is een school van schilders, geïnspireerd door de vroeg overleden Thomson, die eind 19de en begin 20ste eeuw een eigen soort expressionisme ontwikkelde. Het verwees naar het expressionisme in Europa, maar had een eigen karakter en een eigen onderwerp: de Canadese natuur. Het motto 'Painting Canada' kan op twee manieren begrepen worden. De eerste is dat deze schilders afbeeldingen gaven van een al bestaand Canada. Een tweede lezing van de zinsnede geeft deze kunstenaars een actievere rol. Zij gaven Canada vorm door landschappen te schilderen. Zij maakten of construeerden als het ware Canada door middel van hun schilderkunst. Om dat laatste gaat het mij.

De Canadese identiteit werd gezocht in de natuur. Dat past bij een jonge immigratententatie, die op dat moment geen ander bindmiddel kende. Wat was het wezen van Canada? De ongerepte, noordelijke natuur. Meestal is het andersom. Natuur speelt weliswaar een belangrijke rol in veel romantische voorstellingen van nationale identiteit, maar die is nooit initiërend. John Constable schilderde het essentiële Engelse landschap; Caspar David Friedrich deed dat voor Duitsland; wij hadden eerder Ruysdael. In die 19de-eeuwse nationale voorstellingen kwam de natuur niet op de eerste plaats. Ze was hoogstens een voedingsbodem voor menselijke, culturele uitingen. Natuur diende als achtergrond voor dorsende boeren en dansende maagden, voor kerken en kloosters, voor stadsgedichten en jaarmarkten. Dat de natuur zelf, zonder bemoeienis van mensen, beschouwd werd als bron van culturele en politieke identiteit, komt veel minder voor. Noorwegen lijkt een van de weinige Europese voorbeelden. Dit land werd pas een zelfstandige natie in 1905. De identiteit werd toen deels gezocht in een ver verleden van Vikingen en Nordische eigenheid. Maar die was eerder Scandinavisch dan Noors. Er was zeker ook aandacht voor eigen taal en folklore; niet voor niets zijn

de Noren de uitvinders van het openlucht-museum. Maar ook die volkscultuur leek toch wel erg veel op die van de bureu. Echt Noors was alleen de eigen natuur, de eeuwig zingende bossen en de voortdurend zoemende muggen. Het is dan ook niet zo vreemd dat de Canadese expressionistische *Group of Seven* verwantschap voelde met Scandinavische en Noorse schilders: een zelfde soort natuur, met dezelfde kleurstelling, sfeer en lichtval: het beroemde noorderlicht. En ook nu nog

Echt Noors was alleen de natuur

loopt in Noorwegen een project, waarbij de 'Noorse Natuur' van accenten wordt voorzien met behulp van die andere pijler van de Noorse identiteit: modernistische bouwkunst. Architectonische markeringen als een extra loopbrug, voetpad, zitbank of hek, uitgevoerd in streng beton en minimalistisch staal, moeten de iconische kwaliteit van de Noorse natuur benadrukken. Alleen de Zwitsers zetten op enigszins vergelijkbare wijze hun natuur cultureel in. Nederland bevindt zich in het andere kamp. Hier is de cultuur de baas over de natuur. Johan Huizinga bracht de Nederlandse beschaving van de 17de eeuw in verband met het patroon van Hollandse sloten en vaarten. Een door mensenhand geordende natuur, net als de polders, waterwerken en zeeveringen. Het beroemde Groene Hart van Holland is een 20ste-eeuwse ambtelijke categorie. Soms geven we een stukje ingedijkte cultuur terug aan de natuur. Maar we doen dat alleen op onze culturele en politieke voorwaarden.